

Az Orvos Polányi¹

**Előzetes beszámoló a Semmelweis
Egyetem Levéltárában folytatott
kutatásokról (2001 – 2003)**

MÓZSA SZABOLCS

*Semmelweis Egyetem AOK
1085 Budapest, Üllői út 26.*

© Polanyiana 2003/1 – 2: 41-47

Tisztelt Elnök Úr!

Tisztelt Polányi-Konferencia!

Hölgyeim és Uraim!

Öröm számomra is, hogy ma ismét Dr. Polányi Mihályra emlékezhetünk. Jól tudjuk, hogy ez az ünnep nem neki, hanem nekünk fontos. Hogy képzettebbek és embernek is jobbak legyünk.

Az első kérdés, mely választ kíván, az az, hogy hogyan kerülhetett egy radiológus klinikai orvos (aki éppen 38 éve dolgozik azon az Orvoskaron, amelyen Polányi hallgató volt) e kiemelkedő személyiség vonzásába? A válasz első része egyszerű: a mai orvosi laboratóriumi módszerek nem nélkülözhetik a fizikokémiai alapismereteket. Másfelől Bertalanffy tu-

---

¹ BME, MTA TKI és PMSZFT: „Polányi Mihály a kémikus” Konferencia, Budapest, szeptember 26-27. (IX. 26., Péntek, 10⁰⁰–10²⁵ h.), 2003

dományelméleti írásai hívták fel Polányira a figyelmemet. Végül: Polányiban találtam meg azt a tiszta forrást, amelyből izgalmas kérdésekre választ remélhettem. Továbbá két régi barátomról sem hallgathatok: Hargittai István akadémikusról (aki ráadásul még a szimmetria-elméletével is megfertőzött!) és Gaál Botond professzorról, akik a Polányi Társaságba ajánlottak. Jól tették, hálásan köszönöm!

2001. őszén a Társaságunk elnöke, Dr. Gábor Éva hirtelen rámkérdezett: „... mondja, kedves Szabolcs, nem volna kedve az orvos Polányit kutatni, hiszen maguknál tanult?” Volt! (Mármint kedvem.). Így kezdődött tehát a dolog.

A Polányi-munka során magam is gazdagodtam, hiszen olyan területet ismerhettem meg, amelyekkel aligha foglalkoztam volna. Gyakran nézegetve Polányi Mihály fényképeit, a sugárzó szeretet és emberi értelem mellett rögtön észre kell vennünk egy látens magánosság finom jeleit is. Másképp úgy mondanám: „egy intellektualis szomorúság” képét. Úgy, ahogy ez másoknál, pl. Kaffka Margitnál, Adynál, stb., szintén megfigyelhető. A kor lenyomata ez talán az értelmiségi arcvonásokon. Beszédes lenyomat.

Úgy látom, hogy Polányi röntgenorvosnak is kiváló lett volna, hiszen kora tömegeihez, társadalmához képest mindenkinél korábban, jobban és mélyebben látott a „sötétség”-ben (és nemcsak délben, Koestler barátjára gondolva). Sorsa és kora megadta a lehetőséget e tulajdonság gyakorlására. Az értelmiségi magány, mint életérzés, Polányinál sem hiányozhatott, hiszen egy egyszerűen csak jó, kiemelkedő képességű ember: növényi növéstervű, létezése szigetszerű, minőségelvű, hosszútávfitó alkatú. Ezek pedig sokszor magányosak, mint a legendás angol filmben. (lásd „A hosszútávfitó magányossága”).

Az orvos-Polányi kutatása nemcsak orvos- és egyetemtörténeti, hanem interdiszciplináris kérdés is. Ezért sok időbe telt, míg az eredményeket összefoglaló munka reális vázlata elkészülhetett. Jelen előadásomban a kutatás történetével kívánok foglalkozni. Az előkerült sok adat miatt szükséges ez, u.i. nehéz úgy dolgokról és összefüggésekről beszélni, ha azokat eredeti és fontos viszonylataikból ki kell ragadnunk.

Polányi két életszakaszában volt orvos: hallgatóként (1908–1914) és katonarvosként (1914–1918). Lényeges időszakok ezek, mert levelei is igazolják: ekkor szabadul fel benne elementáris erővel a kémia iránti vonzalom, s nyomja el az orvostudományét.

Polányi Mihály Cecil mama pályaválasztási kívánságát egy másik gyakorlati pályával cserélte el. Szíve és hajlamai szerint. Az orvosi pálya a múlté lett, de nem lett az Polányi családfenntartó és családragasztó kötelességtudata. Szépen igazolja ezt az anya és fia megmaradt levelezése (Széchenyi Könyvtár, Polányi-hagyaték). Mindemellett egész életében megmaradt az orvosi pálya számos vonása gondolataiban és tetteiben: pl. jó orvos, csak szent alázattal lehet valaki, a *non ministrari sed ministrare* elve, a feltételhez nem kötött segíteni akarás, a tartós gyógyítási sikert célzó okkeresés (akár az ember, akár a társadalom volt beteg). Polányi megtapasztalhatta azt is, ha valaki az okokat keresi, érdekeket sérthet és támadásokat indukál. Ez ma is így van. Már medikus korában felfigyelt arra, hogy a régi orvosok latinul beszéltek, a mai orvosok angolul beszélnek, és a jó orvosok a betegek nyelvén beszélnek.

Az orvos-Polányi téma kétéves anyaggyűjtése során a következő megvalósítható tervet készítettem:

- 1.) gyűjtsük össze az elérhető összes orvoskari és katoniorvosi dokumentumokat,
- 2.) az eredeti okmányokat – a lehetséges összefüggések és háttér-információk leírása mellett – egy egységes, jól kezelhető, megbízható adattárrá szerkesszük egybe.
- 3.) biztosítsuk az adatok megbízhatóságát, rögzítsük az eredeti adatforrások lelőhelyének fontos adatait, jelezzük, ha az eredeti dokumentum már nincs meg, de utalások vannak ezekre, pl. a dékáni iktatókönyvben (ez nem egyszerűen fontos szakmai kérdéseket is eldönthet!)

A tervezett orvos-Polányi adatforrás szerkezetét nagyjából az alábbi módon képzelem el:

- 1.) A családi ház és Trefort-indíttatás.
- 2.) Orvoskari évek (tandíjmentesség, pályázatok, díjtalan gyakornoki pályázat, a Tangl-Intézet, Pfeifer Ignác támogatása, stb.)
- 3.) Az I. világháború éve (katonaorvos és „egyenruhás kutató”, Polányi betegségei, a rá vonatkozó adatok a budapesti Hadtörténelmi Intézetből és a bécsi Kriegsarchivból).
- 4.) A fizikokémia győzelme (Karlsruhe, Berlin, Bredig, Ostwald, Haber, Nernst, Paneth, Fajans, Hevesy). Új ipari alkalmazások, új fizikokémiai folyóiratok.
- 5.) Polányi orvosegyetemi éve alatt megalapozott tudományos munkáinak teljes terjedelmű gyűjteménye, mint appendix.

- 6.) Polányi és a fizikai kémia alapító atyáinak tudományos életrajzai (lexikoncikkek, fényképek), mint appendix. E lexikoncikkek és ezek különböző években megjelent változatai nagyon érdekes következtetésekre adnak lehetőséget (pl. miért van akkora különbség a Polányi-szócikknél a Poggendorff és Encyclopaedia Britannica között?).

Mivel a dokumentáció 85–90%-a már együtt van, a fenti szerkesztési elv reálisnak, megvalósíthatónak tűnik. A téma jelzett adatforrása szolgálhatja csak érdemben a Polányi Társaságban folyó kutatásokat.

A pesti Orvoskaron a két háború és a nem egyszer más célokat is szolgáló selejtezések (nevezzük így!) miatt a levéltári anyagok megritkultak. Nem egyszer csak dékáni, vagy rektori iktatókönyvekből lehet megtudni, hogy pl. Polányi Mihály szegénységi bizonyítványának késése miatt kölcsönt vett fel, mert rákényszerült. Tudjuk az iktatókönyvből magát a tény, de semmi többet.

Polányi 1908. IX. 23-án iratkozott be a pesti Orvoskarra (6356. sz.). Az I. orvosi szigorlatát kitűnő eredménnyel tette le (1910. VI. 20., 237. sz.). Az a hírhedten szigorú Buchböck professzor is kitűnőt ad Polányinak orvosi kémiaiából 1910. V. 28-án, aki később nem értve a doktori értekezését, elutasítja azt!

A II. orvosi szigorlat: Tangl Ferencnél az általános kórtanból kitűnőt kap (1913. VI. 5.), de mivel a törvényszéki orvostani szigorlaton 1913. VI. 12.-én nem jelent meg (417. sz.), a javítóvizsgát a következő tanév szeptemberében tudja le (1913. IX. 13., 86. sz.). Az érvényes második szigorlat „jó” minősítésű, Preisz Hugó az idő szerinti dékán aláírásával.

A III. orvosi szigorlat szintén „jó” minősítést kap. Sajnos Nékám Lajos, a pesti Egyetemen a bőrgyógyászat és a bujakórtan ny. r. tanára Polányit 1913. X. 17.-én megbuktatta (234. sz.), amelyet XII. 16-án javíthatott ki (392. sz.).

Az absolutoriumot a Kartól 1913. V. 31-én kapta meg, száma: 131/1912–13., Preisz Hugó dékán aláírásával.

Az „Egyetemes Orvosdoktorok Aranykönyve (1898–1926)” adatai szerint Polányi Mihályt 1914. április 7-én fogadták orvosdoktorrá (p. 631., 275. sz.). Ezt követően, 1914. július 28-án kitör az I. világháború és frissen végzett orvos még további négy évig gyakorló orvos lesz.

Szólnunk kell a katoniorvosi időszakról is. Ez is külön történet!

Polányi a KuK IV. Budapest hadtesthez tartozott a hadkiegészítési körzet szerint. Egy éves helyettes segédorvosként vonult be a zombori KuK Infanterieregiment Markgraf von Baden number 23. egészségügyi szolgálatához, felső előjárója Dr. Benedikt Vilmos II. o. törzsorvos. A Böhöm-Ermolli tábornok parancsnoksága alatt álló, a Balkáni hadműveleti terület szerbiai hadszínterén küzdő 2. Hadsereg része lett a IV. Budapest hadtest, így a korai háborús időszakban rengeteg súlyos sebesültet kellett a zombori katona-egészségügyi intézménynek, így Polányiéknek is ellátni. Mindehhez jött még a járvány járvány után! Polányi Mihály a helyettes segédorvosból segédorvos, később főorvos lett.

Feszítetten dolgozik katonatársaival együtt a III. pótzászlóaljban, a Somogyi Béla u. 11. sz. alatti kórházban, később a hadikórházzá átalakított Vadászkiért étteremben és hotelben, illetve a Bajai-út végén lévő KuK Ferenc József Laktanya kórházában. Polányi 1914. őszén diphtériát kap, vesebeteg lesz, elkezdődik a saját katona-egészségügyi kálváriája. Állandó felülvizsgálatokra jár (Zombor, Pécs, Budapest, Bécs, Ungvár). Végül a csapatszolgálatról állapota miatt eltiltják és kórházi szolgálatra vezénylik, majd később a 23. Gyaloglőezred ellátási körletéhez tartozó szolnoki KuK katonakórházból nyugdíjazják. Mindezt azzal a feltétellel, hogy további mozgósítás esetén azonnal be kell vonulnia és továbbra is rendszeresen kell a katonai felülvizsgálatokra járnia.

A bécsi Katonai Levéltár (Kriegsarchiv) Polányira vonatkozó megmaradt anyagát Dr. Bonhardt Attila alezredes jóindulatából sikerült megszerezniem. A tervezett adatforrásnak ez egy különösen értékes része lesz. Hálás köszönettel tartozom Dr. Bonhardt alezredesnek és kollégáinak, Bécsben ugyanúgy, mint itthon Budapesten.

Polányi Mihály katonai szolgálati ideje alatt sem szakadt el a tudományos munkától, élénk levelezésben állt kora vezető kutatóival, vezető német intézményekkel (Karlsruhe, Berlin). Az egyenruhás kutató neve a KuK Tiszti Név- és Címtárból 1918-ra teljesen eltűnt, neve a nyugdíjas orvosok és a hadseregből kilépettek között nem szerepel.

Az orvos Polányi életének további folyása miatt nagyon érdekes a karlsruhei Technische Hochschulen rá vonatkozó anyag kutatása. Mint DAAD-ösztöndíjasnak, sikerült az Egyetem levéltárosának, Dr. Klaus Nippert-nek segítségével tisztázni, hogy Polányi Karlsruheban csak három szemesztert végzett el, beiratkozásakor szakként minden esetben a kémiát jelölte meg, abszolutoriumot így nem is szerezhette.

Dr. Nippert ez év augusztus 8-án kelt levele szerint a három félév a következő: 1911/12. tanév II. féléve, az 1913/14. tanév I. és II. féléve. Dr. Nippert megígérte, hogy euro-térítés ellenében a karlsruhei anyakönyvek digitális másolatait szívesen megküldi. Ez folyamatban van, így hamarosan a hazai Polányi-kutatás rendelkezésére áll.

Tisztelt Polányi-Konferencia!

A rendelkezésre álló időkeretben, most csak ennyi érdekes eredményről számolhattam be.

Polányi Mihályra gondolva, szinte magunk előtt láthatjuk a csukaszürke egyenruhában, nagy sapkába bujt, szinte még gyereket, amint a nagy decemberi havazásban, késő délután siet a Bajai-úton a KuK Ferenc József Kaszárnya kórházába, hogy átvegye az éjszakai szolgálatot. Végtelenül fáradtan, hiszen aznap is 600 súlyos sebesült katonát hozott a vonat Kupinovo és Mitrovica felől, Zomborba. Útközben a termodinamika III. főtételéről gondolkodott. Annyira belemélyedve, hogy nem is hallotta, amint az útba eső étteremből kiszűrődött a korabeli szomorú katonanének, nagyon is valóságot idéző üzenete. Miszerint:

„... ahová le fognak tenni,
síromra nem borul senki,
senki, aki él.

Tavasza sem borít rám zöldet,
Elhordja rólam a földet,
Messze majd a szél.”

Szerencsénkre Polányi túlélte ezt a világegést. A havas zombori úton egyenesen haladt sorsa: a világhír felé.

Végül, egy orvos mit kérhet itt kémikus barátaitól az orvos Polányinak? Talán azt, hogy orvosként is szeressék úgy, ahogy kémikusként és fizikokémikusként. Mert aki szeret, az megért. És aki megért és megértet, egy népet megéltet. A fizikai kémia hazai népét is.

Kötelességeim közé tartozik még, hogy hálás köszönetemet fejezzem ki:

- Dr. Gábor Évának, a Polányi Társaság elnökének, aki minden lehetséges kérdésben támogatta a munkámat, ugyanígy köszönettel tartozom
- Dr. Vasas Líviának, a Semmelweis Egyetem Könyvtára és Levéltára főigazgatójának, valamint
- Molnár Lászlónak, a levéltár vezetőjének azért a hatékony erkölcsi és anyagi támogatásért, amellyel az Orvoskar valamikori hallgatójának ügyét és munkámat támogatták.

Hölgyeim és Uraim!

Az anyaggyűjtés lassan befejeződik, a végső munkafázis: az orvos-Polányi adattár megszerkesztése, megírása. Legyenek biztosak abban, hogy a beteg emberekkel foglalkozók Egyetemén is tudják: akik babérjainkon ülnek, rossz helyen viselik azokat. A vállalt feladatot teljesíteni fogom.

Elnök Úr!

Tisztelt Konferencia!

Köszönöm a figyelmet!

Budapest, 2003. szeptember 24.